

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

БИЗНЕС ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИКОНОМИКА НА ПРИРОДНИТЕ РЕСУРСИ“

МОНИКА ГЕОРГИЕВА КАБАДЖОВА

**„РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
ПРОИЗВОДИТЕЛИ
В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ
НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА“**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен “доктор”
в професионално направление 3.8. Икономика,
научна специалност Икономика и управление
/Аграрна икономика/

**Научен ръководител:
Проф. д.и.н. Пламен Мишев**

София, 2021г.

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

БИЗНЕС ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИКОНОМИКА НА ПРИРОДНИТЕ РЕСУРСИ“

МОНИКА ГЕОРГИЕВА КАБАДЖОВА

**РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ
В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ
НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен “доктор” в професионално направление 3.8. Икономика,
научна специалност Икономика и управление
/Аграрна икономика/

Научен ръководител:

Проф. д.и.н. Пламен Мишев

Научно жури:

Проф. д.и.н. Пламен Мишев

Доц. д-р Зорница Стоянова

Проф. д.и.н. Иван Кънчев

Проф. д-р Иван Пенев

Проф. д-р Пламена Йовчевска

София, 2021г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра “Икономика на природните ресурси” при Университета за национално и световно стопанство – София на 18.02.2021 г.

Авторът на дисертационния труд е редовен докторант в катедра “Икономика на природните ресурси” при УНСС.

Дисертацията е в обем от 180 страници и е структуриран в увод (5 стр.), изложение в три глави (132 стр.), основни изводи (5 стр.), заключение (3 стр.), списък с използвана литература (11 стр.), списък с таблиците (2 стр.), списък с фигурите (1 стр.), списък със съкращенията (1 стр.), и приложения (17 стр.). Използваните литературни източници са 197, от които 103 са на български език, а 94 са на английски език. В дисертацията общия брой на фигурите са 28, а на таблиците са 31 броя.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 19.05.2021 г. от 11:00 часа в зала 2032А на УНСС – София пред научно жури назначено със заповед на Ректора на университета.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в сектор “Научни съвети и конкурси” в УНСС – София, както и на интернет страницата на университета - www.unwe.bg

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

АКТУАЛНОСТ

Селското стопанство развиващо се на територията на европейския съюз (ЕС) е важен отрасъл, произвеждащ първични селскостопански продукти в света, гарантира продоволствената сигурност на над 500 милиона европейски граждани. Отрасълът е важен за осигуряване на земеделски и хранителни продукти на населението на всяка една държава членка на ЕС. Чрез производството на суровини отрасълът осигурява снабдяване за динамичната хранително-вкусова промишленост в ЕС и е важна движеща сила за цялата икономика в рамките на ЕС.

Общата селскостопанска политика (ОСП) съществува от 1962 г. От началото на своето съществуване тя претърпява промени, преминавайки от политика насочена към развитие на продуктите и произвеждано количество, към политика ориентирана към пазара, качеството на продуктите, безопасността на храните, хуманното отношение към животните. Акцентът е насочен към съобразяване с екологичните промени и устойчивото развитие на сектора.

Екологизацията на Общата селскостопанска политика е основната промяна, която се въвежда с реформата от 2013 г. Екологизацията на ОСП има за цел да гарантира, че дейностите на всички земеделски производители в ЕС, които получават подпомагане на доходите, влияе благоприятно на околната среда и климата като част от тяхната земеделска дейност. Тя е важна част за устойчивото използване на оскъдните ресурси, за съхранението на местообитанията и дивите птици, за опазване на биоразнообразието на видовете. За постигането на тази цел земеделските производители трябва да включват в своята дейност практики, които са благоприятни за климата и околната среда. Правилата за плащанията и изискванията за екологичните практики, които земеделските производители трябва да спазват са установени в членове от 43 до 47 на Регламент 1307/2013. Тези практики правят системата за директни плащания по-екологосъобразна, като допринасят за постигането на целта за екологизация на директните плащания на ОСП. Екологичните практики са установени в три групи съгласно Регламент 1307/2013, както следва: диверсификация на културите, поддържане на постоянно затревени площи (ПЗП) и поддържане на минимум 5% от площите в стопанството като Екологично насочени площи.

Редица автори разглеждат екологизацията на ОСП по отношение на зелените директни плащания (Czekaj et al., 2013), (Matthews, 2013), (Was et al., 2014), (Menozzi et

al., 2015), (Тодорова, 2017), (Казакова-Матева, 2018), (Hart et al., 2018), (Matthews, 2018), (Navarro et al., 2018), (Loriz-Hoffman, 2019), (Slavova, 2019), (Lovec et al., 2020).

Тези изследвания са направени в следствие на предхождащи ги такива, които са насочени към опазване на околната среда и трудностите свързани с екологизирането ѝ (Deuffic , et al., 2006). В изследванията се посочва, че в процесите на интегриране на екологичните проблеми в земеделския сектор често са били включвани участници, които нямат представа от земеделие, което е довело до унищожаването на елементите на ландшафта. В следствие на това земеделските производители са насърчавани да вземат решения насочени към екологично управление на стопанствата. В България принципите за такова управление са въведени през 2008г. (Башев, 2008), но са създадени условия за опустиняване на земите поради липсата на готовност за прилагането им от страна на институциите. Всичко това води до нарастващата критика за интензивните земеделски практики (Lamine, 2011), в следствие на което се увеличават екологичните ограничения върху земеделските дейности, което води до въвеждането на екологизацията на ОСП.

С въвеждането на екологизацията на ОСП са направени изследвания за оценка на намерението за възприемане на устойчиви земеделски практики от земеделските производители (Menozzi et al., 2015), чрез които се установява, че земеделските производители имат ниска мотивация да прилагат агро-екологични мерки, въпреки че считат екологичните практики за положителни за околната среда.

В други изследвания (Gocht et al., 2016) се разглеждат размерите на стопанствата и по-конкретно тези, които са освободени от изискванията за екологизация – много на брой малки стопанства, но които въздействат върху екологизацията въпреки малкия дял екологично насочени площи. Предположенията на авторите, че малките стопанства ще бъдат по-слабо засегнати, отколкото средните и големи стопанства са се оказали погрешни от гл.т. на въздействието, което оказват върху околната среда.

В контекста на дебата за новата реформа на ОСП 2021-2027г., целяща по-екологично бъдеще, ключов елемент е политиката в областта на околната среда, насочена не само към земеделските стопани, но и към гражданите на ЕС. Обсъжданията за климата, биологичното разнообразие, качеството на водата, здравето на хората, животните и растенията са изключително важни за дебата. Изграждат се по-сериозни ангажименти и по-строго обвързване с условия по отношение на опазване на околната среда, посредством инструменти под формата на задължителни екосхеми. През новия

програмен период държавите членки разполагат с по-голяма гъвкавост относно начина на постигане на целите в сферата на околната среда.

Необходимостта от ново изследване насочено към анализ и оценка на решенията на земеделските производители в период на екологизация е породено от прилагането на новата ОСП 2021-2027г. и по-конкретно установяване до каква степен предходните политики са оказали влияние върху решенията и мотивацията на земеделските производители, както и дообогатяването на предходните изследвания.

Резултатите от това изследване са насочени към заинтересованите страни, които определят политиката за екологизация на ОСП. Към темата имат интерес: изследователите, научната общност, както и Министерство на земеделието, храните и горите. Това изследване е насочено и към земеделските производители, които прилагат изискванията за екологизация на ОСП.

Основният проблем е свързан с прилагането на практики допринасящи за опазването на околната среда, климата и биологичното разнообразие. Разглеждането на този проблем е важен, защото от решенията на земеделските производители зависи опазването на околната среда. Добрите земеделски практики, които стопаните прилагат в процеса на управление на стопанствата си трябва да са насочени към опазване на околната среда, опазване на общественото здраве, опазване на естествените местообитания на дивата флора и фауна, съхраняването на биологичното разнообразие, практиките за задържане на въглерод в почвата, практиките за предотвратяване на ерозията на почвата, опустиняването, както и хуманното отношение към животните. Когато земеделските стопани не прилагат добри земеделски практики за управление на стопанствата, това се отразява неблагоприятно на биологичното разнообразие, което оказва негативно въздействие върху почвите, климата и водите, по този начин в дългосрочен план се излага на риск потенциала за производство в селскостопанския сектор.

Теза на дисертационния труд: Решенията на земеделските производители за прилагане на екологични практики в стопанствата зависят в по-голяма степен от възможността за получаване подпомагане, отколкото от вътрешни фактори като мотивация, загриженост за личното здраве и за околната среда.

Хипотеза 1: Земеделските стопани са информирани за схемата за прилагане на селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда.

Хипотеза 2: Земеделските стопани са участвали в обучения свързани с екологичните плащания и практиките, които трябва да прилагат.

Хипотеза 3: Земеделските стопани спазват изискванията за екологизация.

Хипотеза 4: Земеделските стопани са мотивирани да прилагат екологични практики в стопанствата си с цел опазване на околната среда.

Хипотеза 5: Прилагането на екологичните практики оказва влияние върху подобряването на екологичното състояние на региона.

Целта на изследването е да се оценят решенията на земеделските производители за прилагане на екологични практики за опазване на околната среда в стопанствата. На тази основа следва да се разработят препоръки на ниво земеделско стопанство за въвеждане на екологични практики, благоприятни за климата и околната среда.

За изпълнението на целта са поставени следните задачи:

Задача 1. Да се определят етапите и особеностите при вземане на решения в стопанствата.

Задача 2. Да се проучат мотивите и нагласите на земеделските производители за извършване на земеделска и екологична дейност.

Задача 3. Да се представи същността на схемите/мерките обвързани с екологизацията на ОСП в България.

Задача 4. Да се разработи методическа и методологична рамка за изследване мотивите и нагласите на земеделските производители за прилагане на екологични практики в стопанствата.

Задача 5. Да се направи анализ на въздействията на екологизацията на ОСП върху околната среда.

Задача 6. Да се разработят препоръки на ниво земеделско стопанство за въвеждане на екологични практики, благоприятни за климата и околната среда, които земеделските производители да прилагат в своите стопанства, като част от добрите земеделски практики.

Обект на изследване: Земеделските производители с техните нагласи и очаквания към екологизацията на ОСП.

Предмет на изследване: Решенията на земеделските производители в условия на екологизация на ОСП.

Обхват на изследване: Земеделските производители в областите Благоевград и Кюстендил.

Информационно осигуряване

Информационното осигуряване на дисертационния труд е осъществено чрез:

- Теоретично изследване на български и чуждестранни публикации в научната област, в т.ч. академични бази данни (Web of science, Scopus, ScienceDirect, Google Scholar и др.);
- Резултати от емпирични международни и български проучвания;
- Данни на Национален статистически институт, Министерството на земеделието, храните и горите, и Държавен фонд „Земеделие“;
- Резултати от проведеното собствено емпирично проучване.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е структуриран в три глави, в които се обхваща в логическа последователност неговото съдържание.

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ НА ОСП

1.1 Анализ на теориите свързани с управленските и стратегическите решения на земеделските производители в стопанството

1.2 Етапи за вземане на управленски решения

1.3 Стилиове на управление в аграрния сектор и мотивация на земеделските стопани за извършване екологосъобразна дейност

1.4 Екологизация на Общата селскостопанска политика

1.5 Видове плащания за екологизация на ОСП и очаквания за тяхната промяна

1.6 Основни изводи от първа глава

ВТОРА ГЛАВА. МЕТОДИЧЕСКИ ОСНОВИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

2.1 Методическа рамка на изследването

2.2 Подходи за анализ и оценка на решенията на земеделските производители

2.3 Методическа рамка за провеждане на анкетно проучване

2.4 Основни изводи от втора глава

ТРЕТА ГЛАВА. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

3.1 Резултати от приложението на Конджойнт анализа

3.2 Анализ на средата на функциониране на земеделските стопанства в екологичен аспект

3.3 Анализ на нагласите на експертите в областта на земеделието

3.4 Анализ и оценка на нагласите и решенията на земеделските производители

3.5 Анализ на новия програмен период 2021-2027 г.

3.6 Основни изводи от трета глава

3.7 Насоки и препоръки за спазване на изискванията за екологизацията в България

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

НОРМАТИВНИ АКТОВЕ И ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ

ПРИЛОЖЕНИЕ №1

ПРИЛОЖЕНИЕ №2

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ НА ОСП

Основна задача на анализа в първа глава е да се разгледат съществуващите теории свързани с вземане на решения в стопанствата и да се определят етапите и особеностите.

В началото на **първи параграф** се разглеждат различни теории свързани с управленските решения на ниво земеделско стопанство. Включени са изследвания, които представят процесите на вземане на решения в земеделските стопанства, които идентифицират икономическите, социалните и екологичните фактори, които оказват влияние върху решенията на земеделските стопани.

Теориите за вземане на решения от земеделските производители на ниво стопанство могат да се класифицират в три групи: по отношение на околната среда, на производствените фактори и на икономическите дейности.

В първата група са концентрирани теориите по отношение на околната среда, някои от изследванията са фокусирани главно върху земеделското производство, а промените в земеделския ландшафт са се считали като странична дейност. Автори като Busck (2003) обръщат внимание на ефектите от елементите на ландшафта върху земеделските дейности. Според други автори управлението на земеделските стопанства е процес на вземане на решения за разпределението и организацията на използването на наличните ограничени ресурси за постигане на целите на стопанството и(или) на фермерското семейство (Кънчев и др., 2005). Също в литературата Тодорова (2017) разглежда изследвания свързани с опазване на природните ресурси и факторите, които влияят върху вземането на решения за внедряване на екологични практики на ниво земеделско стопанство. Авторът изследва и нагласите на земеделските производители, като ги разделя на вътрешни, външни фактори и комбинацията от тях. В първата категория попадат влиянието на политиките и нивото на компенсация, а във втората – отношението към схемата и като цяло към околната среда.

Може да се направи обобщеният извод, че решенията на земеделските стопани трябва да отчитат специфичните екологични условия на ОСП, свързани с опазване на околната среда и природните ресурси. Към външните фактори, които влияят върху вземането на решения за внедряване на екологични практики на ниво земеделско

стопанство (Тодорова, 2017) можем да добавим и информираността на земеделските производители за възможностите за прилагане на екологични практики, а към вътрешните фактори (Тодорова, 2017) – можем да добавим и съхраняването на традициите, моралните задължения за прилагането на добри земеделски практики, отглеждане на чиста храна, съхраняване на фамилното стопанство.

Във втората група теориите свързани с вземането на решения на ниво стопанство по отношение на производствените фактори са изследвани процесите на управление на стопанствата, като според някои автори (Кънчев и др., 2005) земеделските производители вземат ежедневно решения, които са насочени към дейностите на стопанството, и които трябва да бъдат реализирани. Авторите също правят групировка на решенията, но са ги разделили според дейностите свързани с основните фактори в земеделието – земя, труд и капитал, както и с такива, които са взаимно обвързани. Тези групи са разгледани и от други автори (Sckokai et al., 2009), (Chang et al., 2012), (Forbord et al., 2014), (Koopmans et al., 2018), (Priya et al., 2020), (Abdul-Rahaman et al., 2020).

В третата група теориите свързани с вземането на решения на ниво стопанство по отношение на икономическите дейности според авторите (Кънчев и др., 2005) са насочени към управленските решения, които се вземат непрекъснато и по различни проблеми. Те са свързани с перспективното развитие на земеделското стопанство, структурата на производство, осигуряването на необходимите ресурси и разпределението им по производства.

Съгласни сме с мнението на авторите, че земеделските производители вземат ежедневно и непрекъснато управленски решения, които са свързани с избор на вариант на поведение при определени условия. В допълнение на всичко това бихме добавили конкретност по отношение на екологизацията и решенията, които трябва да са обвързани с изискванията ѝ. В най-общия случай те могат да са краткосрочни за текущата стопанска година, но могат да са и дългосрочни за целия програмен период.

В този параграф са разгледани и стратегическите решения на земеделските производители на ниво стопанство. Стратегическото управление е определено като процес на планиране, изпълнение и контрол на междофункционални решения, които позволяват на стопаните да определят и постигнат своята цел за създаване на стойност. Стратегическите решения като част от управленските решения се отнасят до дългосрочните цели и в голяма степен предопределят бъдещото развитие на стопанството. Редица автори разглеждат стратегическото управление (Копева, 2003), (Николаева, 2015), (White, 2018), както и методи като SWOT анализ, който подпомага

стратегическите решения на стопаните (Shadbolt, 2008). Този метод се основава на вътрешен анализ за идентифициране на силните и слабите, както и на външен анализ за идентифициране на възможностите и заплахите за стопанството.

Втори параграф разглежда подробно етапите за вземане на управленски решения. След обобщаване на различни автори (Castle et al., 1963), (Öhlmér et al., 1998), (Кънчев и др., 2005), (Allen et al., 2011), (Coe et al., 2014), (Николаева, 2015), (Мусов, 2017), (Терзийска, 2018), (van Zonneveld, 2020), се установи, че броят на етапите варира от 3 до 12, но най-често тези етапи се препокриват.

Някои от авторите (Öhlmér et al., 1998) описват малко по-подробно процеса за вземане на решения, представен като серия от линейни стъпки, които водят до правилен резултат. Идентифицирани са осемте етапа за вземане на решения на ниво земеделско стопанство, които най-често се прилагат (Таблица 1).

Таблица 1: Процес за вземане на решения

Етапи	Действие	Особености
1	Ценности и цели	Ценностите изразяват нуждите и мотивите на земеделския производител.
		Целите изразяват средствата да се следват тези ценности, които се определят като краткосрочни, средносрочни и дългосрочни.
2	Откриване на проблема	Проучва се вътрешната и външната информация, която определя проблем или възможност за развитие.
3	Определяне на проблема	Процес на уточняване и идентифициране на алтернативни действия, които решават даден проблем. Търсят се причините за проблема, както и варианти за решаване на проблема и извършване на първоначална оценка на вариантите.
4	Наблюдение	Събиране и обработка на информация за количествено и/или качествено измерване, които засягат проблема. Предприемат се алтернативни действия, събира се информация, необходима за планиране и информация за последствията от действията.

Етапи	Действие	Особености
5	Анализ	Действия по планиране, оценка на последствията, оценка и избор на действие.
6	Развитие на идеята	Цели да се приложи на избраното действие, но това не гарантира изпълнението. Изборът означава, че земеделските стопани вземащи решенията, знаят и/или имат мнение за това коя от възможностите е най-добра.
7	Изпълнение / Вземане на решение	Включва привличане на необходимите ресурси, прилагане на избрания план, контрол и оценка на резултата.
8	Отговорност	Носи се отговорност за реализацията и изпълнението на взетите решения.

Източник: Разработено и допълнено по данни от Öhlmér, et al., Understanding farmers' decision making processes and improving managerial assistance// Agricultural Economics, 1998, Vol. 18, pp. 273-290; Castle, et al. Farm management business. The Decision-making process, New York: The Macmillan company, 1963, pp. 3-18; Кънчев и др., Аграрен мениджмънт, София : Университетско издателство "Стопанство", 2005, стр. 11-68

На базата на авторските мнения може да се обобщи, че в процеса на вземане на решения е възможно да възникнат организационни промени за развитие или заплахи. Такава промяна е свързана с адаптиране на производствената структура на стопанствата, както и включване на елементи на ландшафта при кандидатстване по схемата за зелени директни плащания. Заплахите, които съществуват са свързани с неизпълнение на условията (изискванията) за кандидатстване, по-конкретно поддържане на площите за които е получено плащане. Несъобразяването с компонента за „екологизиране“ води до санкции за земеделските стопани. В някои случаи санкцията е частична (процент от общата сума), а в други случаи изцяло (100%) не изплащане на средствата за прилагане на екологосъобразните дейности в стопанството.

В трети параграф се разглеждат стиловете на управление в аграрния сектор и мотивацията на земеделските стопани за извършване на екологосъобразна дейност. Стиловете на управление представляват убежденията, мотивите и нагласите в поведението на стопаните (Thompson, 2001). Автори работещи в областта на извеждане на фермерските стилове (Schmitzberger et al., 2005), (Schwarz et al., 2009), (Howden et al., 1998) правят връзката между земеделието, отношението на земеделските стопани към

природата и начина на вземане на решение (Kahneman et al., 2000), (Ortiz, 2012). Обобщената информация е дообогатена от български автори (Дойчинова, 2010), (Дойчинова, 2008а), които синтезират основните идеи. Фермерските стилове също често са използвани за оценка на различията между земеделските производители, чрез тях се анализират, оценяват и групират различни характеристики на поведението на земеделските производители и тяхното въздействие върху вземаните решения (Дойчинова, 2010). Други автори (Wibbeley, 2005) изследват различията в поведението на земеделските производители, чрез ценностите им. Фермерските стилове са идентифицирани чрез степените на ориентираност според три критерия – интензивност на производството, развитие на бизнеса и ефектите от мултифункционалността на земеделието.

В този параграф е включена и мотивацията на земеделските производители за извършването на земеделска и екологична дейност, която е важна част от изследването. Множество автори изследват мотивацията на стопаните (Bangura, 1983), (Vartdal et al., 1994), (Дойчинова и др., 2008б), (Greiner et al., 2009), (Darnhofer et al., 2013), (Ryan et al., 2013), (Farmar-Bowers et al., 2008), (Николова, 2013), (Aoki, 2014), (Casagrande et al., 2016), (Mills et al., 2018). Някои от тях описват мотивите, които насърчават земеделските стопани да извършват земеделска дейност: „тясната връзка с природата, растенията и животните; земеделието е много творческа работа; земеделието е активна работа, извършвана главно на открито; стопанството е добро място за деца и те могат да участват в земеделската дейност; земеделското общество има ценни традиции, които са важни за поддържане и съхранение; възможността за удовлетворяване на доходите не е основната причина да бъдеш земеделски стопанин, а начинът на живот“.

Мотивацията при земеделските стопани е важна част от икономическа, социална или екологична гледна точка. Някои автори установяват, че нито един земеделски стопанин не би практикувал каквато и да е дейност, ако няма мотив или цел към която се е насочил (Дойчинова и др., 2008б). Според други автори (Ryan et al., 2013) земеделските стопани са мотивирани да прилагат практики за опазване на околната среда, а субсидиите, които получават за извършените дейности не ги мотивират. Според някои автори мотивите се определят от действията по опазване на околната среда, а според други – субсидирането на дейностите за опазване на околната среда.

Четвърти параграф разглежда екологизацията на ОСП, интегрирана от политиката за опазване на околната среда, която е важен принцип свързан с насърчаването на по-екологична, по-конкурентоспособна икономика и по-ефективно

използване на ресурсите. Екологизацията на ОСП има за цел да гарантира, че дейностите на всички земеделски производители в ЕС, които получават подпомагане на доходите, влияе благоприятно на околната среда и климата като част от тяхната земеделска дейност.

Екологичните изисквания определени съгласно Регламент 1307/2013 са свързани с три групи земеделски практики, които са благоприятни за климата и околната среда, и които допринасят за постигането на целта на ОСП за екологизация на директните плащания. Тези практики са диверсификация на културите, поддържане на ПЗП и поддържане на минимум 5% от площите в стопанството като екологично насочени площи. Това са дейности, с които земеделските стопани трябва се съобразяват при вземане на решенията на ниво земеделско стопанство и които трябва да спазват успоредно със задължителните изисквания на кръстосаното съответствие (вкл. стандартите за поддържане на земята в добро земеделско и екологично състояние (ДЗЕС), и законоустановените изисквания за управление (ЗИУ) на стопанствата. Тези изисквания са подробно описани, както от някои автори (Gocht et al., 2016), така и в нормативната база и приложимите наръчници за директни плащания.

Във връзка с новата ОСП отново остават на фокус опазването на околната среда и биоразнообразието, които са част от деветте цели, които ще се прилагат от 2021г. (Фигура 1).

Фигура 1: Цели на ОСП за програмния период 2021-2027 г.

Източник: Разработено по данни на Европейска комисия, Бъдещето на общата селскостопанска политика, 2018

Постигането на тези стратегически цели ще бъде възможно чрез надграждане на онова, което ОСП е постигнала в резултат на политическите си цели, в един нов икономически, климатичен, екологически, социален, технологически, промишлен и политически контекст. В тази връзка е определено бъдещата ОСП да насърчава развитието на интелигентен и устойчив селскостопански сектор, да подкрепя грижите за околната среда и действията за климата, както и да допринася за постигане на целите на ЕС, свързани с околната среда и климата; да укрепва социално-икономическата структура на селските райони.

Земеделските стопани играят ключова роля в новата ОСП за борбата с изменението на климата, опазването на околната среда, опазването на ландшафта и биологичното разнообразие. В своето предложение Европейската комисия поставя високи амбиции по отношение на околната среда и изменението на климата. Задължителните изисквания включват: запазване на богатите на въглерод почви чрез опазване на влажните зони и торфищата; задължителен инструмент за управление на хранителните вещества за подобряване на качеството на водата, намаляване нивата на амоняк и азотен оксид; сеитбооборот, вместо диверсификация на културите. Земеделските стопани ще имат възможност да допринесат допълнително и да бъдат възнаградени за надхвърляне на задължителните изисквания. В тази връзка решенията им през бъдещия програмен период 2021-2027 г. трябва да бъдат съобразени с по-амбициозните цели на ОСП за опазване на околната среда. Решенията трябва да са обвързани с новите екологични изисквания и по-конкретно правилата за задължителните и доброволните схеми за опазване на климата и околната среда.

В дисертацията са описани вътрешните и външните фактори оказващи влияние върху решенията на земеделските производители за прилагането на екологизацията на ОСП. Вътрешните фактори включват нагласите на земеделските производители за опазване на околната среда (Farmar-Bowers et al., 2008), (Ryan et al., 2013), (Николова, 2013), (Casagrande et al., 2016), (Тодорова, 2017), (Mills et al., 2018), съхраняването на традициите, моралните задължения за прилагането на добри земеделски практики, желание за лично здраве, производство на качествена и чиста продукция, развитие на селските райони (Aoki, 2014), стопанството е добро място за живот (Greiner et al., 2009), съхраняване на фамилното стопанство (Кънчев и др., 2005). Външните фактори включват задълженията за изпълнение на изискванията по първи и втори стълб на ОСП, информираността на земеделските производители за възможностите за прилагане на практики, обвързани с получаването на плащания (Greiner et al., 2009), влиянието на

политиките и нивото на компенсация (Тодорова, 2017), както и прилагането на добри земеделски практики над нивото на кръстосано съответствие.

В пети параграф се разглеждат видовете плащания за екологизация на ОСП и очакванията за тяхната промяна. Разгледани са директните плащания като основни и допълнителни. Направен е анализ на програмния период 2014-2020г. относно екологичните плащания, по-конкретно задължителните и доброволните практики, които земеделските стопани трябва да прилагат, както и изискванията на кръстосаното съответствие (ЗИУ и ДЗЕС). Успоредно с това е направен на предварителен анализ на програмния период 2021-2027г. относно екологизацията и по-високите амбициозни цели, които ОСП си поставя. Акцентира се върху грижата за околната среда, заетостта и дейността на малките и средни земеделски стопанства с цел запазването на работните места в селските райони. Предвиждат се промени по отношение на кръстосано съответствие във връзка с околната среда, изменението на климата, общественото здраве, здравето на животните, здравето на растенията и хуманното отношение към животните. Всички директни плащания ще бъдат обвързани със спазването на завишени изисквания по отношение на околната среда и климата. Новите задължения ще включват: опазването на богатите на въглерод почви посредством грижа за влажните зони и торфищата; задължително въвеждане на инструмент за регулиране на хранителните вещества за подобряване на качеството на водата и намаляване на равнищата на амоняк и двуазотен оксид; сеитбооборот вместо диверсификация на културите. За изпълнение на доброволните изисквания, земеделските стопани ще бъдат възнаграждавани за допълнителните си усилия извън задължителните изисквания по отношение на околната среда в контекста на земеделското стопанство и/или поетите ангажименти във връзка с изменението на климата. Ще бъдат разработени екосхеми в подкрепа и/или за стимулиране на земеделските стопани, които да възприемат земеделски практики, които не вредят на климата и околната среда, което ще е извън задължителните изисквания.

ВТОРА ГЛАВА. МЕТОДИЧЕСКИ ОСНОВИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Втора глава разглежда различни методи, които спомагат за анализирането и оценката на решенията на земеделските производители.

В **първи параграф** на втора глава е зададена методическата рамка на изследването, която има за цел да покаже нагледно стъпките през които се преминава, за да бъдат анализирани и оценени решенията на земеделските стопани в условията на екологизация на ОСП. Целта е да се определят факторите, които влияят на мотивацията на земеделските производители да прилагат в стопанствата екологични дейности, опазващи, както околната среда, така и биологичното разнообразие, и по-конкретно дейностите над нивото на кръстосано съответствие.

Втори параграф извежда подходите за анализ и оценка на решенията на земеделските производители производители в условията на екологизация на ОСП. Най-често използваните методи в зависимост от характера на проблемната ситуация, информацията за нея и вида на критериите и показателите за оценка са експертните методи, статистическите методи, както и математическите методи.

Първите методи са експертните, които се основават на специфични знания в една или друга област, минал опит на експерти, специалисти, заинтересовани страни, земеделски стопани и/или управители на стопанствата. Тези методи се прилагат, когато даден анализ не се поддава на количествена оценка или е необходимо да бъде събрана допълнителна информация въз основа на която се извършват допълнително изследвания. Автори работещи в областта на експертните проучвания са Иванова и колектив (2000), Найденов и колектив (2009), Харизанова и колектив (2011), Rancheva и колектив (2012), Манолова и колектив (2015).

Вторите методи са статистическите, които се прилагат при решаването на вероятностни ситуации, когато някои от елементите са неизвестни. Тези статистически методи могат да бъдат приложени чрез обработка на данни от анкетни проучвания, чрез специализирани софтуерни програми. Една от тези програми е Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). В литературата (Гоев, 1996) са разгледани основните статистически методи за обработка и анализ на информацията от социологически, маркетингови, политически и други съвкупности изследвания. Детайлните анкетни проучвания имат за цел да проучат реакциите на респондентите по конкретна тема.

Автори работещи в областта на статистическите проучвания са Lockheed и колектив (1980), Pickett и колектив (1995), Гоев (1996), Klipatrick (2000), Желев (2011).

Третите методи са математическите, които се използват при детерминираност на съдържанието на решаването на конкретен казус. Това предполага казусът да бъде сведен до математическа задача, която да запазва неговата същност и да може да бъде решена с някои от изчислителните методи (Николов и др., 1994). Тези задачи се наричат икономико-математически, които се решават с помощта на симплекс метода на линейното програмиране. Автори работещи в областта на математическите проучвания са Николов и колектив (1994), Димитров и колектив (2013), Манолова и колектив (2014), Наскова (2017), Керанова (2017).

За целите на изследването са избрани статистическите методи, чрез които се вземат решения въз основата на оценка, както и експертните методи за извършване на допълнително изследвания. Чрез конджойнт анализа (Green et al., 1981), (Gustafsson et al., 2007), (Rao, 2013), (Желев, 2011), (Ryan et al., 2000), (Spaich et al., 2018), (Menapace et al., 2011), (Opaluch et al., 1993), (Alriksson et al., 2008), (Campbell et al., 2009), (Alberini et al., 2006), (Steenkamp, 1987), (Анастасова, 2003), (Капарджова и др., 2013), (Sheldon et al., 1982). са изследвани предпочитанията на земеделските стопани за прилагане на екологични практики в стопанствата, като въз основа на това се оценяват решенията им и причините за прилагането на тези схеми.

Чрез корелационния анализ са изследвани връзки между две променливи, за установяване степента на съответствие на причините и следствията (Тошева, 2012), (Калинов, 2013). Този анализ е използван, за да подсили резултатите от конджойнт анализа. В изследването е включен и дескриптивният анализ, чрез който се характеризират основните параметри от изследването. Той също е приложен в допълнение на конджойнт анализа, корелационния анализ. Използван е за извличане на данни от двете анкетни карти.

В допълнение на тези методи е направен и SWOT анализът, който включва извеждането на четири основни елемента за земеделските стопанства: силни и слаби страни, възможности и заплахи. Той се прилага с цел анализиране на средата на функциониране на земеделските стопанства в екологичен аспект, за да се даде по-ясна представа на земеделските производители за средата в която се намират и възможностите, които имат, за да управляват стопанствата адекватно в условията на екологизация.

Освен това е приложен и експертният метод, който е основан върху специфичните знания и опит на експертите от земеделските служби. Той е използван за изследване на стопанствата и нагласите на земеделските производители относно екологизацията на ОСП. Този метод има за цел да определи средния размер на обработваемите площи на всяка от областите попаднали в извадката, процента на прилагане на изискванията за екологизация от страна на земеделските стопани и процента на изпълнение на кръстосаното съответствие. Този метод дава ясна представа за размера на стопанствата и нивото на изпълнение на изискванията за екологизация. В допълнение на това се прави и профил на земеделските стопани в съответните области, относно познанието на стопаните за екологичните плащания, склонността им да прилагат екологични практики с и без субсидия, неприлагането на практиките заради страх от риск от санкциониране и ограничен списък на екологично насочените площи. Този профил, който експертите представят е важен, защото те имат реална представа за нагласите и мотивите на стопаните за извършване на определена дейност, защото те работят всеки ден с тях. Въз основа на експертния анализ ще се определят общините в които ще се провеждат анкетните проучвания със земеделските стопани.

Освен описанието на същността на конджойнт анализа, важен момент тук е и определянето на етапите на приложение, както и характеристиките, и техните нива във връзка с изследването (Таблица 2).

Таблица 2: Определяне на характеристиките и техните нива (конджойнт анализ)

	Характеристики	
	Екосхеми	Субсидия на хектар
Нива	(1) Опазване на богатите на въглерод почви посредством грижа за влажните зони и торфищата	(1) Без субсидия
		(2) 100 лева
	(2) Въвеждане на инструмент за регулиране на хранителните вещества за подобряване на качеството на водата и намаляване на равнищата на амоняк и двуазотен оксид	(3) 150 лева
		(4) 200 лева
	(3) Сеитбооборот	(5) 250 лева

Източник: Авторово проучване

Характеристиките най-общо представляват основните групи фактори: екосхеми и субсидия на хектар. Нивата представляват подразделение на всяка от характеристиките. Към характеристиката „екосхеми“ принадлежат нивата: опазване на богатите на въглерод почви посредством грижа за влажните зони и торфищата; въвеждане на инструмент за регулиране на хранителните вещества за подобряване на

качеството на водата и намаляване на равнищата на амоняк и двуазотен оксид; сеитбооборот. Към характеристиката „субсидия на хектар“ принадлежат нивата: без субсидия, 100 лева, 150 лева, 200 лева, 250 лева. Възможните комбинации за избор се образуват от произведението на броя на характеристиките и броя на всяко от нивата: $3 \times 5 = 15$, т.е. възможните комбинации за избор са определени в 15 броя карти. Чрез опцията „Orthogonal Design“, SPSS предлага списък от карти, които респондентите да оценят по метода на класирането, където с 1 се отбелязва най-предпочитаният вариант, а с 15 – варианта, който най-малко се предпочита.

Третият параграф представя методическата рамка за провеждане на анкетното проучване, която има за цел да покаже нагледно стъпките през които се преминава, за да бъдат анализирани и оценени решенията на земеделските стопани в условията на екологизация на ОСП. Целта е да се определят факторите, които влияят на мотивацията на земеделските производители да прилагат в стопанствата екологични дейности, опазващи, както околната среда, така и биологичното разнообразие, и по-конкретно дейностите над нивото на кръстосано съответствие. За постигането на тази цел са разработени следните работни хипотези:

Хипотеза 1: Земеделските стопани са информирани за схемата за прилагане на селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда.

Хипотеза 2: Земеделските стопани са участвали в обучения свързани с екологичните плащания и практиките, които трябва да прилагат.

Хипотеза 3: Земеделските стопани спазват изискванията за екологизация.

Хипотеза 4: Земеделските стопани са мотивирани да прилагат екологични практики в стопанствата си с цел опазване на околната среда.

Хипотеза 5: Прилагането на екологичните практики оказва влияние върху подобряването на екологичното състояние на региона.

Представена е в три етапа методологичната последователност за провеждане на изследването. На първия етап ще бъдат определени териториалния обхват, обекта на изследване, размера на извадката, както и периода на изследването.

При определянето на териториалния обхват са включени следните критерии:

- за избор на регион – селски райони; диверсификация на културите; Брутен вътрешен продукт (БВП) на регионално ниво; Брутна добавена стойност (БДС);
- за ограничаване на извадката на областно ниво – БВП на човек от населението; гъстота на населението на 1m^2 .

- за избор на общини – провеждане на експертно проуване в избраните области.

Изборът на тези критерии е определен по метода на изключването. Този метод се основава на изключване на критерии, които са с най-голяма и най-малка стойност и/или критерия е много различен от останалите. В някои случаи изключването на регионите се основава на резултатите от средната аритметична стойност.

На втория етап ще бъдат създадени два броя анкетни карти за провеждане на структурирани интервюта с експерти и със земеделски производители. След провеждането на интервютата ще бъдат обработени резултатите от тях. От анкетните карти насочени към експертите ще се проучи мнението им относно приложението на схемата Зелени директни плащания. От анкетните карти насочени към земеделските производители ще се проучат мотивите им за прилагането на схемата Зелени директни плащания, както и нагласите им за прилагането на екологични практики през новия програмен период 2021-2027г.

На третия етап ще бъдат анализирани и оценени решенията на земеделските производители в условията на екологизация на ОСП по отношение на програмния период 2014-2020г., както и по отношение на новия програмен период 2021-2027г. Ще бъдат приложени методите конджойнт анализ и корелационен анализ. Ще се анализира средата на функциониране на земеделските стопанства, чрез прилагането на SWOT анализ, който извежда четирите основни елемента за функционирането на стопанствата в условията на екологизация. Също ще бъде приложен експертния метод за извеждане на профил на стопаните, както и за определяне на общините, които ще бъдат включени в изследването със земеделските стопани.

Въз основа на критериите за избор на обект на изследването са взети в предвид групите стопанства, които са в съответствие със схемата за екологизация на ОСП. Определени са и два периода на изследване, първият е за провеждане на анкетните проучвания с експертите, а вторият – със земеделските производители.

Критериите за избор на обект на изследване представят кратко описание на общия брой земеделски стопанства в избраните общини от двете области Благоевград и Кюстендил.

Най-общо земеделските стопанства могат да бъдат разпределени по икономически размер, измерен в СПО (Регламент (ЕС) №1307/2013), (Наредба № 10 от 10 юни 2016г.), (European Commission, 2019a), (Eurostat, 2016), (Котева и др., 2018), размер на използвана земеделска площ (Samberg et al., 2016), (Czekaj et al., 2013),

специализация на стопанствата (Кънчев и др., 2005), годишна работна единица (Терзийска, 2018), пазарно участие или комбинация от критерии (Харизанова, 2009).

За целите на изследването са взети тези групи стопанства, които са съобразени с изискванията за екологизация на ОСП. Авторите Czekaj et al. (2013) и Казакова-Матева (2018) представят групите стопанства според използваната земеделска площ за програмния период 2014-2020 г. В първата група се включват стопанствата до 10 ха обработваема земя, за тях не се прилагат изискванията за екологизация. Тези стопанства се считат за „зелени по дефиниция“, включвайки, както стопанствата изцяло с биологично производство, така и стопанствата с трайни насаждения. Във втората група се включват стопанствата с обработваема земя от 10 ха до 15 ха, които следва да изпълняват изискването за диверсификация на поне две култури. В третата група се включват стопанствата с обработваема земя от 15 ха до 30 ха, които следва да изпълняват изискването за диверсификация на поне две култури и включване на минимум 5% от площите като екологично насочени. В четвъртата група се включват стопанствата с обработваема земя над 30 ха, които следва да изпълняват изискването за диверсификация на поне три култури и включване на минимум 5% от площите като екологично насочени (Таблица 3).

Таблица 3: Групи стопанства в съответствие със схемата за екологизация на ОСП

Група	Стопанства с обработваема земя	Изисквания за екологизация		
		Диверсификация с поне две култури	Диверсификация с поне три култури	Поддържане на минимум 5% Екологично насочени площи
1	до 10 ха	зелени по дефиниция		
2	от 10 ха до 15 ха	✓		
3	от 15 ха до 30 ха	✓		✓
4	над 30 ха		✓	✓

Източник: Разработено по данни на Казакова-Матева, Я. (2018) Екологичните директни плащания в контекста на европейските приоритети. Икономически и социални алтернативи, 3 (102) и по данни на Czekaj St., Czubak W. and Goral J. (2013) Impact of the reformed direct payments on the polish farms, Warsaw: Institute of agricultural and food economics national research institute

За нуждите на изследването са разработени две анкетни карти, едната от които е за земеделските производители, а другата за експертното проучване. Анкетната карта за експертното проучване се състои предимно от затворени въпроси. Целта на тази анкетна карта е да се проучат мненията на експертите в областта на земеделието за прилагането на схемата Зелени директни плащания.

Анкетната карта за земеделските производители се състои от шест части, целта на която е да се направи задълбочен анализ и оценка на решенията на земеделските производители в условията на екологизация на ОСП.

Част 1 предоставя информация за размера на обработваемата площ в стопанството, изразена в хектари, информация за наличие на площи с трайни насаждения, постоянно затревени площи, информация за биологично отглеждане на култури. Тази част също предоставя информация за специализацията на стопанството, както и информация за начина на стопанисване на площите в стопанството. Друга важна информация, която се предоставя в тази част е включването в подпомагането по мерките и схемите от ОСП и дял на годишните приходи от земеделие.

Част 2 от анкетната карта предоставя информация за земеделските стопани, кандидатстващи по схемата за плащанията за селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда – зелени директни плащания. В тази връзка допълнително е предоставена информация кои изисквания изпълняват земеделските производители.

Част 3 от анкетната карта предоставя информация за мотивацията на земеделските стопани да включват екологични практики в дейността на стопанствата. Тази част предоставя информация дали и кой влияе на решенията на земеделските производители по отношение на включването на екологични практики в стопанствата.

Част 4 от анкетната карта предоставя информация за новия програмен период 2021-2027 г. и до каква степен земеделските стопани са склонни да включат в дейността си новите задължителни и доброволни изисквания. В тази част се включва и информация за очакванията и притесненията на земеделските производители по отношение на новия програмен период.

Част 5 от анкетната карта предоставя информация за нагласите на земеделските производители за внедряване на нови екологични изисквания, които се оценяват чрез сценарии. Тези сценарии имат за цел да покажат по какъв начин земеделският производител гледа на задълженията произтичащи от изискванията за екологизация на

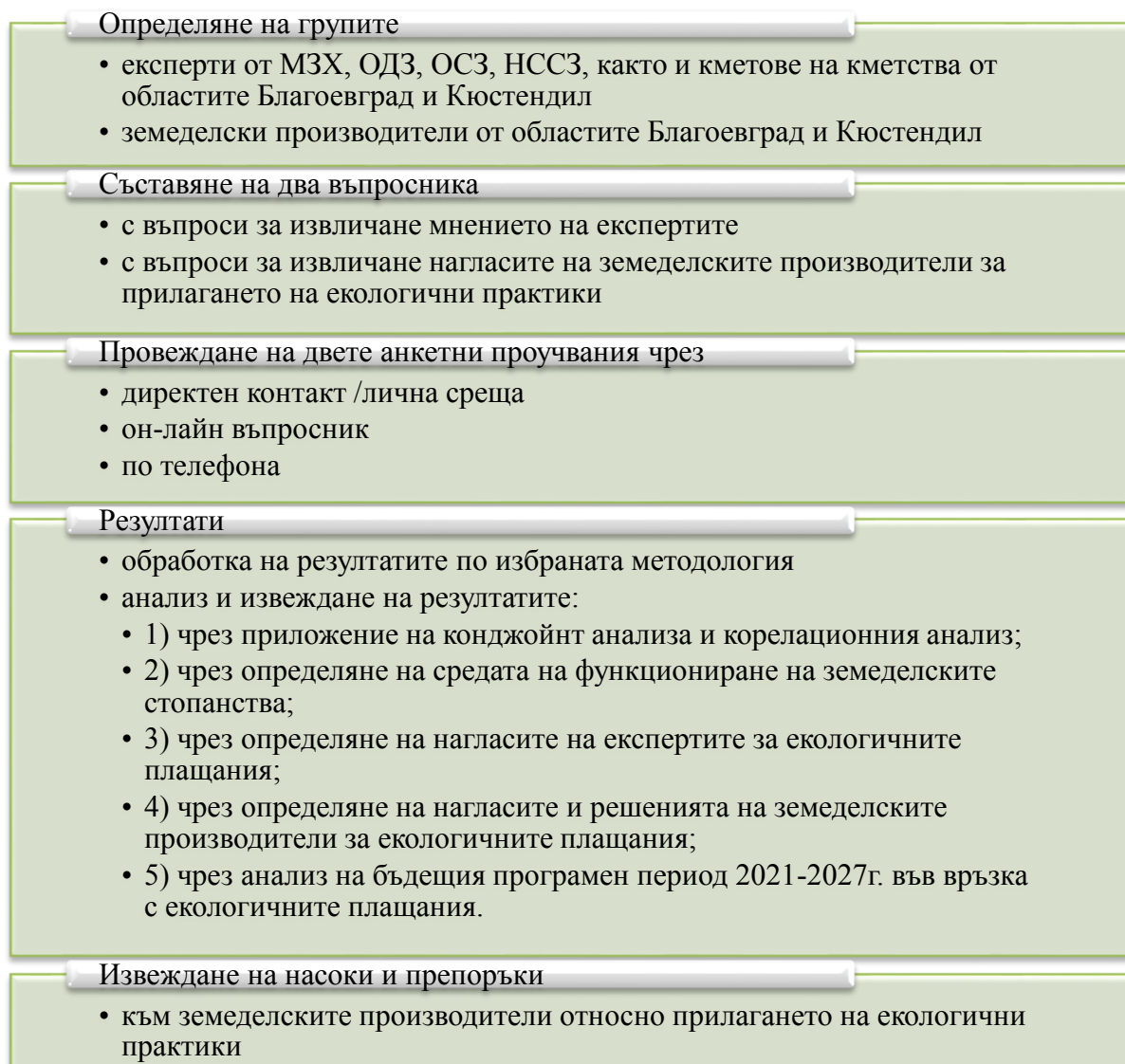
ОСП. Земеделският производител трябва да оцени кои практики ще го улеснят и кои ще го затруднят, както и кои практики одобрява и кои – не.

Част 6 от анкетната карта предоставя демографска информация за земеделските стопани, като пол, възраст и образование. Предвидено тази част е поставена накрая, понеже отговорите на респондентите са чувствителни данни.

Въпросите в анкетната карта са предимно затворени, което позволява прилагането на конджойнт анализа, но има и отворени въпроси, което позволява по-голяма свобода на отговорите с възможност за допълнителен статистически анализ за връзка между отделните въпроси.

Направен е и разширен план за провеждане на анкетните проучвания (Фигура 2).

Фигура 2: Разширен план за провеждане на анкетните проучвания

Източник: Авторово проучване с допълнение по данни на Menozzi, et al. (2015) Farmer's motivation to adopt sustainable agricultural practices // Bio-based and Applied Economics. 4(2), pp. 125-147.

ТРЕТА ГЛАВА. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА РЕШЕНИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ В УСЛОВИЯТА НА ЕКОЛОГИЗАЦИЯ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Въз основа на теоретичните глави (първа и втора) и проведените анкетни поучвания, в трета глава се анализират нагласите на експертите в областта на земеделието и се оценяват нагласите на земеделските производители, като едновременно се анализира и бъдещия програмен период свързан с екологизацията на ОСП. Приложени са подходите за анализ и оценка, които са описани в глава втора. Чрез дескриптивен анализ са описани основните променливи. Извеждат се резултатите от корелационния анализ и от конджойнт анализа, като са описани предпочитанията на земеделските стопани за въвеждането на определени екологични практики, чрез различни нива на заплащане. Въз основа на готовите анализи са предоставени препоръки към земеделските производители в съответствие с прилагането на екологични практики в стопанствата през новия програмен период 2021-2027г.

В **първи параграф** са изведени резултатите от приложението на Конджойнт анализа. Резултатите при обработката на данните потвърждават броя на нивата на всяка от характеристиките, както в теоретичната част, така и в аналитичната: екосхеми (3 нива) и субсидия на хектар (5 нива), (Таблица 4).

Таблица 42: Описание на Конджойнт анализа

Model Description		
	N of Levels	Relation to Ranks or Scores
Eco	3	Discrete
Sub	5	Linear
All factors are orthogonal.		

Източник: Авторово проучване

На Таблица 5 са представени обработените резултати от всички отговори на 79-те анкетирани земеделски стопани. Нагледно са предствени всички нива и характеристики. При този анализ, колкото по-голям е коефициента на полезността, толкова по-предпочитана е дадената екологична практика.

Таблица 53: Резултати от Конджойнт анализа

Utilities			
Attributes	Levels	Utility Estimate	Std. Error
Екосхема	Опазване на богатите на въглерод почви посредством грижа за влажните зони и торфищата	-0,439	0,040
	Въвеждане на инструмент за регулиране на хранителните вещества за подобряване на качеството на водата и намаляване на равнищата на амоняк и двуазотен оксид	0,044	0,040
	Сеитбооборот	0,394	0,040
Субсидия на хектар	Без субсидия	2,811	0,020
	100 лева	5,621	0,040
	150 лева	8,432	0,060
	200 лева	11,243	0,080
	250 лева	14,053	0,100
(Constant)		-0,432	0,067

Източник: Авторово проучване

Нагласите на земеделските стопани за избор на екосхеми през новия програмен период 2021-2027г. са насочени към сеитбооборот на културите, като това е най-предпочитаната екологична дейност, а най-малко предпочитана е опазване на богатите на въглерод почви посредством грижа за влажните зони и торфищата. Това предпочитание до известна степен се дължи на самото познаване на практиката „сеитбооборот“ и нейното прилагане в минал опит (по други мерки от ПРСР). Докато другите две практики все още са непознати за стопаните, затова те не са толкова уверени в прилагането им.

Относно нагласите на стопаните за субсидиите, които трябва да получават за тези практики, става ясно, че на първо място много голяма част от тях избират да прилагат практиките срещу получаването на по-висока субсидия, а много малка част от тях биха избрали да не получават финансиране за екологичните дейности, които извършват. Този анализ също потвърждава външната мотивация на земеделските стопани, които оценяват субсидията като много по-важен фактор, отколкото екологичните практики.

Изведени са и резултатите от приложението на корелационния анализ, който е неделима част от Конджойнт анализа. Той изследва връзките между две променливи, като установява степента на съответствие на причините и следствията. Направени са връзки между различни въпроси от анкетната карта, които установяват причините мотивиращи земеделските стопани да прилагат екологичните практики в стопанствата си.

Първата връзка е за изследване степента на влияние на семейството върху вземането на решения от земеделските стопани и решенията им дали оказват отражение върху подобряването на екологичните практики за региона. От направения анализ е установено, че има връзка, но тя е слаба. Тук е важно да се отбележи, че в голяма степен решенията на земеделските стопани не са повлияни от семейството, а от службите по земеделие. Втората връзка е за изследване на дяла на получените годишни приходи от земеделие, които идват от схемите и мерките от ОСП и прилагане на практиките за екологизация. От направения анализ е установено, че няма връзка между двете променливи.

Във **втори параграф** е направен SWOT анализ, който извежда четирите основни елемента, които са важни за функционирането на стопанствата в условията на екологизация. Силните страни и възможностите са факторите, които са в подкрепа на бъдещото развитие на земеделските стопанства. Слабите страни и заплахите са факторите, които ограничават благоприятното развитие на стопанствата в перспектива.

В тази връзка на Таблица 6 Таблица е изведен анализът на средата на функциониране на земеделските стопанства в екологичен аспект. Анализът е изведен въз основа на данни от регламентите и наредбите във връзка с екологизацията, както и данните изведени от анкетните проучвания.

Таблица 6: Анализ на средата на функциониране на земеделските стопанства в екологичен аспект

Силни страни	Слаби страни
+ опазване и подобряване на биоразнообразието + опазване и подобряване на околната среда и климата + диверсификация на монокултурното производство + запазване на постоянно затревени площи + поддържане на минимум 5% екологично насочени площи + обогатяване на почвите с азот + оставяне на отпочиваща земя (земя под угар)	– невъзможност за включване на повече елементи на ландшафта като екологично насочени площи – невъзможност за включване на буферните ивици към очертаваните площи – намаляване на броя дървета в земеделските земи – разораване на затревените площи

Възможности	Заплахи
+ използване на калкулатор за изчисляване на изискването за минимум 5% екологично насочени площи + получаване на плащания за екологични дейности по Схемата за единно плащане на площ (СЕПП)	– неизпълнение на изискванията по схемата за екологизация на ОСП – риск от санкциониране – цялостно или частично в зависимост от вида и честотата на грешката – риск от грешка при очертаване на площите

Източник: Регламент (ЕС) №1307/2013; Наредба 2/2007 г.; Наредба 3/2015 г.; МЗХГ, Наръчник за кандидатстване - Директни плащания

Силни страни: Опазването и подобряването на биоразнообразието, околната среда и климата са важна част от изискванията за екологизацията на ОСП. Чрез прилагането на практиките като диверсификация на монокултурното производство, запазване на постоянно затревени площи, поддържане на 5% екологично насочени площи се опазват ценните местообитания, чрез които се намалява загубата на биологичното разнообразие в стопанствата. Чрез отглеждане на азотфиксиращи култури се обогатяват почвите с азот, което влияе благоприятно на следващите култури засявани след тях. Чрез оставяне на земята под угар за една година се дава възможност на почвата да отпочине и да възстанови хранителните вещества съдържащи се в нея.

Слаби страни: Недостатък за земеделските стопани е невъзможността да очертават голям брой елементи на ландшафта във връзка с изискването за поддържане на минимум 5% екологично насочени площи. По данни на МЗХГ списъка с елементите, които е възможно стопаните да очертават към това изискване бива променен. През 2015 г. е било допустимо да се очертават елементи като тераси, буферни ивици, отделни дървета, езерца и канавки. През 2017 г. тези елементи са премахнати от списъка, като елементите живи плетове и дървета в редица са обединени в една група. Невъзможност за включване на тревни буферни ивици към очертаваните площи е слаба страна, защото те са добра практика за опазване на биоразнообразието от растителни и животински видове, както и за регулиране на повърхностния воден оток в земеделските земи, които имат същевременно и противоерозионен характер (Тодорова, 2017). Намаляване на броя дървета в земеделските земи с цел допустимост по схемата за екологизация на ОСП (зелени директни плащания) също е слаба страна, защото това е една от причините за намаляването на птиците в земеделските земи (БДЗП, 2015), което предполага намаляване на биологичното разнообразие. Слаба страна е също разораването на затревените площи с цел получаване на директни плащания на площ, което оказва

отрицателно въздействие върху популацията и местообитанията на някои видове птици (БДЗП, 2015).

Възможности: Възможностите, които стоят пред земеделските производители са обвързани с получаването на плащания за екологичните дейности, които прилагат в стопанствата си. Това е финансова стимулация, която възнаграждава за положените усилия и мотивация за извършването на добри практики, опазващи околната среда, както и продължаване на тези практики в бъдеще. Друга възможност, която имат земеделските производители е използването на калкулатор за изчисляване на изискването за минимум 5% екологично насочени площи. Това значително улеснява стопаните преди подаването на заявлението за плащане по СЕПП в общинските служби по земеделие.

Заплахи: Съществуват и някои заплахи пред стопаните, които произтичат от неизпълнение на изискванията по схемата за екологизация на ОСП. Пред стопаните стои риск от санкциониране при неспазване на условията, които са зададени по схемата. Санкцията може да бъде цялостна или частична в зависимост от вида и честотата на грешката. Една от грешките, които могат да бъдат допуснати е неправилно очертаване на площите и елементите на ландшафта.

В **трети параграф** са анализирани нагласите на експертите в областта на земеделието относно екологизацията на ОСП. Установено е, че експертите са добре запознати със схемата за селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда (зелени директни плащания). Съответно 72% от тях са съгласни, че земеделските производители не познават схемата за Зелени директни плащания.

По данни на ДФЗ най-голям брой земеделски стопани, които са получили зелени директни плащания са с обработваеми площи до 10ха, както за двете области, така и на национално ниво. Справката, която е предоставена от ДФЗ е по област и по постоянен адрес на кандидата или област на регистрация за юридическите лица. Този подход се прилага и при докладване на официални данни към ЕК, тъй като един кандидат може да има площи в няколко общини, а условията по схемата за зелени директни плащания се определят за цялото му стопанство (цялата заявена площ).

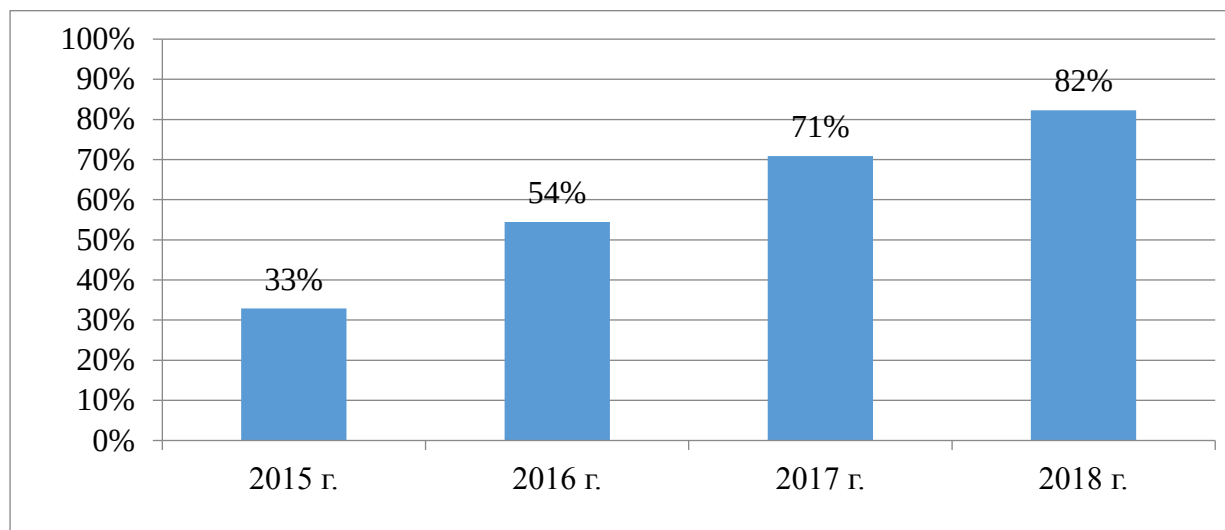
Въз основа на анализираните данни от анкетните проучвания с експертите и данните предоставени от ДФЗ е избрано да бъдат проведени анкетни проучвания със земеделските стопани във всички 23 общини.

В **четвърти параграф** са анализирани и оценени нагласите и решенията на земеделските производители. Изследвана е демографската им характеристика. Анализирани са нагласите на стопаните относно зелените директни плащания и

подкрепата от ОСП. Установено е, че много голяма част (92%) от тях са информирани за схемата за селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда, а едва 8% от тях не знаят за тази схема, въпреки, че получават такива плащания. Голяма част от информацията във връзка със схемата получават на първо място от общинските служби по земеделие, на второ – Национална служба за съвети в земеделието, на трето – частните консултанти, също не малка част се информират от интернет Агро сайтовете.

Въпреки високия дял на информираност, много малка част (5%) от земеделските производители са участвали в обучение относно зелените директни плащания, а в същото време повечето (85%) получават тези плащания. Както е видно и от Фигура 3 всяка година дялът на получените зелени директни плащания нараства.

Фигура 3: Дял на получени Зелени директни плащания от стопаните (2015-2018г.)

Източник: Авторово проучване

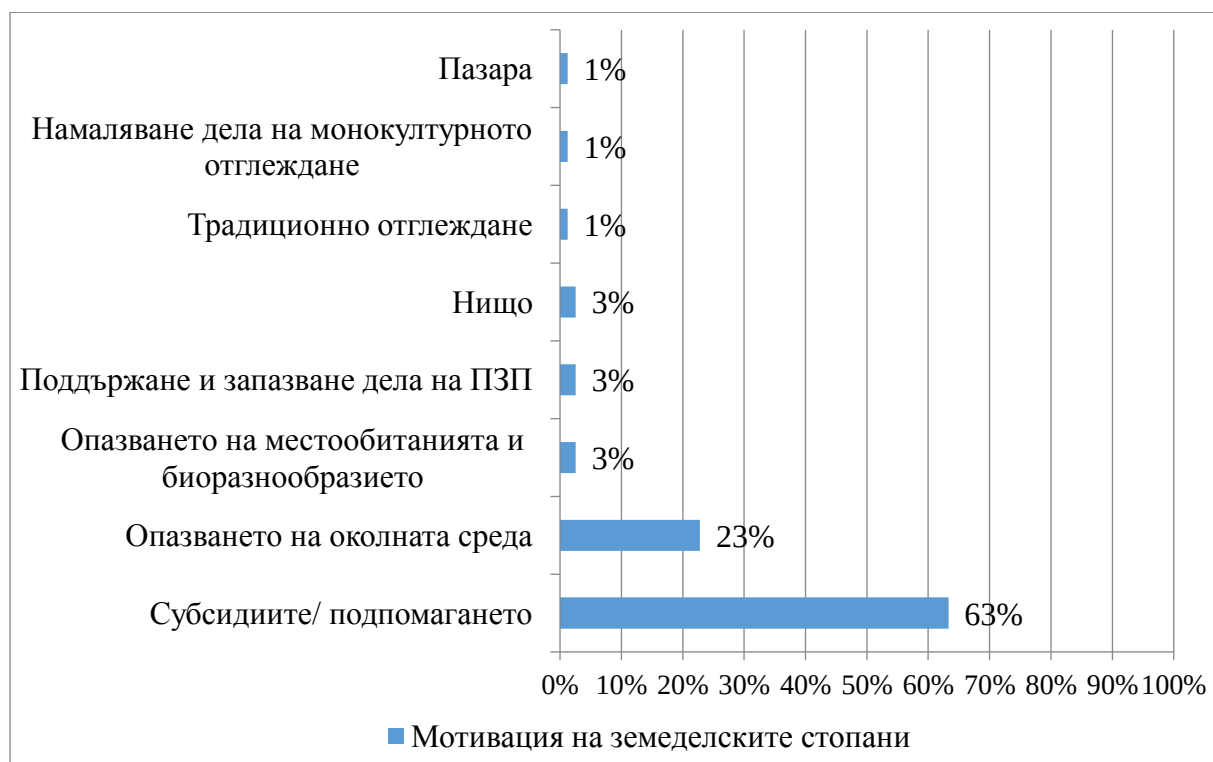
Във връзка със спазването на изискванията за екологизация на ОСП е установено, че 49% от земеделските стопани изпълняват изискването за диверсификация на културите, 23% – поддържат постоянно затревени площи и 39% – поддържат поне 5% от обработваемата площ като екологично насочени площи. 90% от земеделските стопани са съгласни с твърдението, че изпълняват законоустановените изисквания за управление на стопанствата и 86% от тях – стандартите за добро земеделско и екологично състояние на земята. Тези данни съвпадат и с информацията, която експертите предоставят.

Най-честите примери за спазване на изискванията са свързани с мероприятията по растителна защита, в т.ч. спазване на растителнозащитните изисквания, водене на дневник за растителна защита, използване само на разрешени препарати, като пръскането се осъществява само в определени дни, осигуряване на шкаф за съхранение

на ПРЗ, консултиране с агрономи, относно изискванията за растителнозащитните практики и опазването на водите. Добри практики, които прилагат също са поддържане на ПЗП в добро състояние, поддържат екологично насочени площи в стопанството, правят диверсификация на културите и сеитбооборот. Други практики, които включват в дейността са минимална обработка на почвата, зелено торене, мулчиране, оставяне на земя под угар, торене с оборска тор по норма. Също извършват дейности по опазване на местообитанията на дивите птици и растителни видове.

Изследването на мотивацията на земеделските стопани цели да покаже до каква степен са склонни да прилагат в стопанствата си екологични дейности и дали това е основен фактор при вземането на решения. Въпросите за влияние на решенията на земеделските стопани целят да покажат дали някой оказва въздействие върху решенията им. Както и дали чрез тях стопаните оказват влияние върху екологичното състояние на региона. Установено е, че голяма част (63%) от тях включват екологични практики в стопанството си, заради получаването на допълнително доходи от подпомагането по схемата за селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда. Едва 23% са загрижени за опазването на околната среда, като според тях е правилно да се прилагат добри екологични практики в стопанствата, за да не се вреди на околната среда. Много малка част (под 10%) от стопаните споделят, че ги мотивира опазването на местообитанията и биоразнообразието, поддържането и запазването на ПЗП, традиционното отглеждане на културите, намаляването на дела на монокултурното производство и пазара. Като има и такива стопани (3%), които нищо не ги мотивира да прилагат екологични практики (Фигура 4).

Фигура 4: Мотивация на земеделските стопани

Източник: Авторово проучване

Изследвани са и нагласите на стопаните по отношение на бъдещото развитие на стопанството, като 71% от стопаните са категорични, че ще развият дейността на стопанството, като разширят дейността, затворят производствения процес, инвестират в ДМА (66%), достъпят до нови пазари. Основните инвестиции са за покупка на земя, техника, млади трайни насаждения, мрежи за защита от градушка, както и закупуване на системи за капково напояване.

Причините поради които стопаните са решили да намалят или прекратят дейността (общо 10%) са недостиг на работна ръка (най-честа причина), високо ниво на бюрокрация, липса на пазар, възрастта на стопаните и невъзможността за приемственост между поколенията, както и изселване извън държавата.

В **пети параграф** е направен анализ на новия програмен период 2021-2027 г., който цели да покаже нагласите на стопаните към предстоящите екологични практики. Установено е, че 84% от земеделските стопани биха приложили схемата за Зелени директи плащания през следващия програмен период, но с финансовата подкрепа на ОСП. Като 62% от стопаните посочват, че субсидията ги мотивира и подпомага при прилагането на екологичните практики. Данните се потвърждават чрез контра въпроса, на който стопаните отговарят, че със сигурност не биха прилагали екологичните практики без финансова подкрепа от ОСП. Причините поради, които стопаните биха

приложили екологичните практики се обобщават в три групи (отговорили 62% от респондентите), първата от които е финансово подпомагане (51%), втората – грижа за опазването на околната среда (8%) и третата – удовлетворение от извършваната работа (3%).

При анализиране на нагласите на стопаните относно въвеждането на задължителните екологични практики в стопанствата се установява, че земеделските стопани са съгласни с въвеждането на трите практики, но са по-съгласни с въвеждането на практиката „Опазване на богатите на въглерод почви“, отколкото на практиките „Инструмент за регулиране на хранителните вещества“ и „Сеитбооборот на културите“.

При анализиране на нагласите на стопаните относно въвеждането на доброволните екосхеми в стопанствата се установява, че земеделските стопани са съгласни с въвеждането на четирите практики: „Засилено управление на постоянните пасища“, „Засилено управление на елементите и особеностите на ландшафта“, „Засилено управление на биологичното разнообразие“, „Поемане на по-амбициозни ангажименти“. Това е доказателство, че освен готовността им да изпълняват задължителните практики, земеделските стопани са готови да приложат и доброволните практики.

В шести параграф са обобщени основните изводи от трета глава, които водят до извеждане на насоките и препоръките към земеделските производители.

В седми параграф са изведени насоките и препоръките към земеделските стопани за спазване на изискванията за екологизация в България. През новия програмен период 2021-2027г. се очертават много високи изисквания относно прилагането на екологичните практики. В тази връзка се препоръчва на земеделските производители, които кандидатстват по екологичните схеми да бъдат много внимателни и да спазват изискванията на екологизацията на ОСП. Важно за стопаните е нивото на осъзнаване на ползите произхождащи от екологичните практики, както за околната среда, така и за хората.

Една от целите на настоящия труд е да се разработят препоръки на ниво земеделско стопанство за въвеждане на екологични практики, благоприятни за климата и околната среда, които земеделските производители да прилагат в своите стопанства, като част от добрите земеделски практики. Това ще доведе до динамизиране на процесите на прилагане на екологични практики в земеделските стопанства.

Освен на сегашните изисквания за екологизация, земеделските стопани в управленската си дейност трябва да включват и решения, които да отговарят и на

условията за екологизация на ОСП. През новия програмен период 2021-2027г. решенията на земеделските производители трябва да са обвързани с новите екологични изисквания и по-конкретно правилата за задължителните и доброволните схеми за опазване на климата и околната среда. Въз основа на направените анализи можем да направим препоръки към земеделските стопани за изпълнение на екологизацията и прилагането на добри земеделски практики в стопанствата.

В бъдещите решения на стопаните трябва да се включват и условностите на задължителните изисквания, включващи три практики. Първата практика е за опазването на богатите на въглерод почви посредством грижа за влажните зони и торфищата. За изпълнението на тази практика е добре почвата да се обработва с минимални обработки, чрез които се запазва въглерода в нея. По този начин почвата е предпазвана от водна и ветрова ерозия, предотвратява се уплътняването ѝ, като в резултат на всичко това се подобрява почвеното плодородие. Друга практика за задържане на въглерода в почвата е покриването на почвата с растителни остатъци от предходната култура, които задържат влагата в почвата, което спомага за биологичната активност в т.нар. жива почва. Тази практика има и друго предимство – осигурява хранителни вещества за следващата култура. Чрез торене с торове с естествен произход (оборски тор, компост) се поддържат въглеродните запаси в почвата, което спомага за подобряване на буферната и поглъщателна способност на почвата (МЗХГ, 2020).

Втората практика е за задължителното въвеждане на инструмент за регулиране на хранителните вещества за подобряване на качеството на водата и намаляване на равнищата на амоняк и двуазотен оксид. По данни на МЗХГ за въвеждането на такъв инструмент за регулиране на хранителните вещества е предвидено да се използва специализиран софтуер – Farm Sustainability Tool for Nutrients (FaST), който ще калкулира необходимите торови норми и потребностите от хранителни вещества в почвата. За пълноценното изпълнение на тази практика е необходим анализ за елементите в почвата, оказващ правилната норма на торене, която отчита показатели като минерален състав на почвата, предшественици, съотношение между комбинацията от торове азот, фосфор и калий. Ползата от използването на този инструмент ще доведе до редица екологични ползи като намаляване на емисиите на парникови газове и ограничаване замърсяването на подземните води и реките, които са резултат от неправилното внасяне и неусвояване на торовете и хранителни вещества в почвите, подобряване на качеството на водата.

Третата условност е за прилагане на практиките за сеитбооборот, вместо диверсификация на културите. По данни от доклад на Европейска сметната палата (2017) сеитбооборота ограничава изчерпването на хранителните вещества в почвата и разпространението на патогени. Диверсификацията на културите е изискване за отглеждане на две или повече култури, като целта е да се избегне монокултурното производство. Докато при сеитбооборота културите в даден участък следват други култури според предварително определен план с праг от пет години (Решение на Комисията 2000/115/ЕО). За изпълнението на сеитбооборота е добре земеделските стопани да осигурят редуване на културите с разделяне общата сеитбооборотна площ на отделни полета. По този начин се осигурява поддържане и повишаване на почвеното плодородие. Друга полезна практика, която сеитбооборота осигурява е прилагането на интегрирано управление на вредителите, чрез включване на редица превантивни мерки за ограничаване разпространението на вредителите. Към сеитбооборота е полезно да се добави и зеленото торене (сидерация), като основна култура, чрез която почвата се обогатява с органични вещества.

Освен задължителните изисквания, решения на земеделските стопаните трябва включват и условностите на доброволните изисквания, които покриват четири изисквания. Първото изискване е стопаните да надхвърлят кръстосаното съответствие (ЗИУ и ДЗЕС) определено в предложението за нов Регламент. Тук се включват практики в областта на околната среда, общественото здраве, здравето на животните и растенията и хуманното отношение към животните. За получаването на пълния размер на плащанията по ОСП е необходимо да се включват и задълженията по Директива 91/676/ЕИО, Директива 92/43/ЕИО, Директива 2000/60/ЕО, Директива 2009/128/ЕО и Директива 2009/147/ЕО.

Второто изискване е обвързано с надхвърлянето на минималните изисквания за използване на торове и на продукти за растителна защита, хуманно отношение към животните. По отношение на минималните изисквания за използване на торове и на продукти за растителна защита биха се преодолели, чрез прилагането на сеитбооборот, който увеличава почвеното плодородие, намалява проблемите със защитата от болести, неприятели и плевели, което е предпоставка за използването на по-ниски нива на торове и продукти за растителна защита. За надхвърлянето на минималните изисквания на хуманното отношение при животните земеделските стопани трябва да поемат доброволни ангажименти надхвърлящи заложените стандарти, но които са съобразени с Директива 98/58/ЕО.

Третото изискване е обвързано с надхвърлянето на условията, установени за поддръжката на земеделската площ.

Четвъртата условност изисква доброволните практики да са различни от задълженията, за които са отпуснати плащания съгласно задълженията в областта на агроекологията и климата с цел избягване на повторно финансиране за една и съща дейност.

Въз основа на направените анализи можем да обобщим накратко насоките към земеделските стопани за изпълнение на екологизацията. Първо е необходимо земеделските стопани да спазват изискванията, които произтичат от Схемата за селскостопански практики, благоприятни за климата и околната среда (зелени директни плащания). Второ, земеделските стопани трябва да спазват изискванията и забраните на законоустановените изисквания за управление и стандартите за добро земеделско и екологично състояние на земята, които са приложими в стопанствата им. Спазването на тези изисквания ще избегне риска от санкциониране за неизпълнение. Трето, земеделските стопани трябва да се консултират с агрономи, аграрикономисти за изискванията, които трябва да изпълняват във връзка със схемата за екологизация на ОСП. Тези консултации ще са им изключително полезни, като бъдат дообогатени с множество примери за добри практики не само от национален характер, но и световен, които да приложат в стопанствата. Четвърто, земеделските стопани трябва да участват в обучения и семинари за повишаване на знанията за опазване на околната среда и прилагането на схемата за екологизация на ОСП. Множеството срещи със заинтересованите страни ще обогатят знанията на земеделските стопани, чрез които ще имат множество идеи, които да приложат в стопанствата за модернизация и обновяване на екологичните дейности в стопанствата. Тези обучения и семинари са полезни също и за повишаване на мотивацията на земеделските стопани, не само да участват в схемите заради субсидирането, но и заради екологичното самосъзнание, осъзнатостта за опазване на природата и влиянието на екологичните практики върху здравето на хората и животните. Пето, земеделските стопани трябва да участват в дискусиите за новата схема за екологизация на ОСП, която ще се прилага през новия програмен период 2021-2027г. Полезно е, както за самите тях, така и за заинтересованите страни. Земеделските стопани със сигурност имат много идеи за развитие на стопанствата в екологичен аспект, които могат да бъдат от полза за новата политика. Шесто, земеделските стопани трябва да участват във фермерски кръгове/общности за разпространение на полезна информацията относно схемите и мерките от ОСП. Комуникацията между земеделските

стопани, както и със заинтересованите страни ще ги държи в течение на слухащите се промени.

Можем да обобщим, че за осъществяването на екологичната дейност в стопанствата, земеделските стопани трябва да бъдат насочени към практики, които са благоприятни за климата и околната среда, но и успоредно да отговарят на условията на екологизация на ОСП. Като през новия програмен период 2021-2027г. е важно да се отбележи, че всяка дейност на земеделските стопани трябва да бъдат обвързани с целите на ОСП. Също всяка дейност, която извършват над нивото на задължителните изисквания ще бъде възнаградена. От тук може да обобщим, че земеделските стопани ще бъдат мотивирани да изпълняват допълнително дейности за опазване на околната среда, чрез допълнително финансиране.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведеното изследване се извършва с цел да анализира и оцени решенията на земеделските производители за прилагане на екологични практики за опазване на околната среда в стопанствата. Поставената цел се обуславя от все по-нарастващия проблем за опазването на околната среда, климата и биологичното разнообразие. За постигането на тази цел бяха изяснени на първо място теориите свързани с решенията на земеделските производители, етапите на вземане на решения и стиловете на управление в аграрния сектор, както и мотивите на земеделските производители за извършване на екологосъобразна дейност. Разяснени бяха екологичните практики и правилата за кръстосано съответствие, които са в основата на екологизацията на ОСП. Разгледани бяха и видовете плащания за екологизация, както в програмния период 2014-2020г., така и в новия програмен период 2021-2027г.

За анализът и оценката на решенията на земеделските производители бе представен литературен обзор на методите използвани в трета глава. Успоредно с това е съставена и методическа рамка на изследването, която показва начина на оценка на решенията на земеделските производители. Определена е и методологичната последователност на изследването, където се определят териториалния обхват, обекта на изследване, размера на извадката и периода на изследването, създават се два броя анкетни карти за провеждане на структурирани интервюта с експерти и земеделски производители, и накрая се анализират резултатите и се оценяват решенията на земеделските производители.

Разработени са пет хипотези, които целят да определят нагласите за земеделските производители за внедряването на задължителни и доброволни екологични практики в стопанствата с или без финансова подкрепа. На базата на проведеното изследване и прилагането на Конджойнт анализа се потвърждава тезата на дисертационния труд, че решенията на земеделските производители за прилагане на екологични практики в стопанствата зависят от възможността да получават подпомагане в по-голяма степен, а не са следствие на вътрешни фактори като мотивация, загриженост за личното здраве и за околната среда.

За проверката на заложените хипотези бяха анализирани и оценени факторите влияещи върху решенията на земеделските стопани и мотивацията им за прилагане на екологични практики в стопанствата.

Потвърди се първата хипотеза на изследването, че земеделските стопани са информирани за схемата за прилагане на селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда. Висок е дялът на разпространение на информация от службите по земеделие и консултантите с които земеделските стопани се съветват.

Информираността за схемата се контрастира с обученията, на които стопаните са участвали във връзка със зелените плащания, т.е. основен източник на информация си остават службите по земеделие, частните консултанти, другите земеделски стопани и агро сайтовете. В следствие на това се отхвърля втората хипотеза, че земеделските стопани са участвали в обучения свързани с екологичните плащания и практиките, които трябва да прилагат.

Анализът показва, че голям дял от земеделските стопани изпълняват изискванията по схемата за селскостопански практики, които са благоприятни за климата и околната среда. Добрите практики, които земеделските стопани прилагат в стопанствата са: поддържане на част от площите под угар, прилагат диверсификация на културите, сеитбооборот, поддържат постоянно затревени площи, отглеждат трайни насаждения, като затревяват с детелина в междуредовите разстояния, или мулчират междуредията, правят зелено торене (сидерация) за обогатяване на почвата с азот, спазват изискванията по растителна защита, обработват почвата минимално, торят с оборска тор по норма, извършват практики, които предотвратяват ерозията по наклонени терени, създават буферни ивици между площите и напоителните канали, извършват дейности по опазване на местообитанията на дивите птици и растителните видове. Земеделските стопани участват и в други мерки за опазване на околната среда, поддържане на ландшафта и биологичното разнообразие, рационално използване, съхранение и устойчиво управление на земята и другите природни ресурси. Всичко това потвърждава третата хипотеза, че земеделските стопани спазват изискванията за екологизация.

Анализът също показва, че земеделските стопани са силно мотивирани от външните фактори (получаването на субсидии по схемата, както и допълнително доходи от продажбата на продуктите), като много малка част от тях – от вътрешните (опазването на околната среда, местообитанията и биоразнообразието, традиционното отглеждане на културите, поддържането и запазването на постоянно затревени площи). Въз основа на изследването за мотивацията се отхвърля четвъртата хипотеза, че земеделските стопани са мотивирани да прилагат екологични практики в стопанствата си с цел

опазване на околната среда. Въпреки, че предходната хипотеза потвърждава спазването на изискванията, се оказва, че мотивацията на земеделските стопани произтича от финансовите стимули, а не толкова от опазването на околната среда.

От друга страна анализът показва, че решенията на стопаните за прилагането на екологични практики оказват влияние върху подобряването на екологичното състояние на региона. Въз основа на това се потвърждава петата хипотеза, че прилагането на екологичните практики оказва влияние върху подобряването на екологичното състояние на региона.

За финалното оформяне на изследването са разработени насоки и препоръки на ниво земеделско стопанство за въвеждане на екологични практики, благоприятни за климата и околната среда. Тук стоят два много важни акцента, с които земеделските производители трябва да се съобразят: спазването на изискванията за екологизация (ЗИУ и ДЗЕС), за да получават плащания и да не бъдат санкционирани, както и преминаването през обучения и семинари за повишаване на знанията за опазване на околната среда и прилагането на схемата за екологизация на ОСП.

На базата на направеното изследване може да се обобщи, че екологизацията е осъществима, чрез практиките за опазване на околната среда и климата, които прилагат българските земеделски производители. Въпреки, че плащанията за екологизация нямат за цел да осигуряват основен доход на земеделските стопани, чрез изследването се установи, че земеделските стопани не биха извършвали екологични практики без финансовата подкрепа на ОСП. Тази екологизация се осъществява не с цената на осъзнатост за опазване на околната среда и общественото здраве, а с цената на субсидираността, която главно мотивира земеделските производители.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. На база теориите за вземане на управленски решения са изведени и синтезирани специфични методи за вземане на решения при земеделските производители, прилагащи практики за опазването на околната среда.
2. Изведени са вътрешните и външните мотиви на стопаните за прилагането на екологични практики в стопанствата.
3. Адаптирана е и приложена методология за изчисляване на предпочитанията на земеделските стопани за прилагане на екологични практики в стопанствата, като въз основа на това се оценят решенията им и причините за прилагането на тези схеми в България. Изведени са резултати за стопанствата попадащи в емпиричното проучване, като подобно изследване и изчисление е възможно да бъде направено за всички области и общини в страната.
4. Анализирани са и са оценени са нагласите и решенията на земеделските производители в условията на екологизация на ОСП. Открити са факторите, които мотивират българските земеделски производители, като за целта са използвани и резултатите от проведеното целево емпирично проучване.
5. Изведени са насоки и препоръки към земеделските стопани за спазване на изискванията за екологизация в България.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ СЪВРАЗНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Кабаджова М. (2020) Бариири пред екологизацията на българското земеделие, *Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, PRINT ISSN 2284-7995, E-ISSN 2285-3952, Vol.20(1), (одобрено за публикуване/под печат)
2. Aleksandrova S., Kabadzhova M. (2020) Diversification of the economic activities – a better future for Bulgarian rural areas, *International Conference “European agriculture and the new CAP 2021-2027: Challenges and opportunities”*, eISBN – 978-954-8612-31-9 (online), ISBN – 978-954-8612-30-2 (print), Institute of Agricultural Economics, Sofia, Vol.20(1), pp. 51-62.
3. Kabadzhova M. (2019) Role of CAP greening in farmers` decision-making, V *International scientific conference “Business and regional development”*, ISSN 1313-7069 (print), ISSN 1313-3551 (online), *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 17, Suppl. 1, pp. 600-605.
4. Кабаджова М. (2019) Спецификации на екологичните плащания на ОСП, VI *Международна научна конференция „Идеи, идеали – възход и крушение“*, ISBN 978-619-7404-09-8, Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, Том 2, стр. 211-221
5. Кабаджова М. (2018) Решенията на земеделските стопани в условията на екологизация на ОСП, *Предизвикателства пред аграрния бизнес и селските райони*, ISBN 978-619-232-093-5, Издателски комплекс – УНСС, София, стр. 248-253.

VI.ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящият дисертационен труд е изцяло авторски продукт и в неговото разработване не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.